

A Study on the Nature of Res Judicata With A Comparative Approach

Azadeh Sadeghi

Ph.D. Student in Private Law, Department of Humanities and social Sciences,
Zanjan Branch, Islamic Azad University, Zanjan, Iran

(Email: azadeh.sadeghi.lawyer@gmail.com)

Masoud Alborzi Verki*

Assistant Professor, Department of Law, Faculty of Social Sciences, Imam Khomeini
International University, Qazvin, Iran

(Received: 2020/09/24, Accepted: 2021/03/05)

Abstract

In the Latin word, *res* means “subject matter” and *judicata* means “adjudged” or “decided”, and together it means “a matter adjudged”. By the Roman rule “*res judicata pro veritate accipitur*” is meant a matter adjudged is taken as truth. The *res judicata* doctrine which had been recognized for centuries by Roman jurists and ancient Indian texts, due to its importance, was introduced to the common law and, meanwhile, became an integral part of the law of civil law countries. *Res judicata*, which is generally based upon a public as well as a private interest, promotes fairness and prevents the law from being abused and, at the same time, avoids lengthy and wasteful proceedings.

In order to assure the public order and interest, there must be an end to litigations. This aim, as well as avoidance of issuing inconsistent judgements or awards, can be achieved through *res judicata* doctrine, under which parties cannot sue each other again after the final judgment. The doctrine is based upon three principles: no person should be disputed twice for the same reason; there should be an end to litigation and; a judicial decision must be accepted as a correct and valid decision.

Since the purpose of judicial and arbitration proceedings is the decision taken to be definite and enforceable, a judge or arbitrator, by realizing the hidden truth in the case, provides a quick settlement of dispute till respect for judgments or arbitral awards would prevent the plurality of the decisions taken as well as the conflict between them. Although the rendered judgment or award will have the effect of *res judicata*, as soon as they would become final, the nature of this rule varies in various legal systems.

The Iranian lawyers have considered the doctrine, in relation to judgments and arbitral awards, as circumstantial fact or substantive rule which, at the same time, is based upon social considerations and is related to the public order. In some Iranian legal books, the rule *res judicata* has been discussed in the section relevant to circumstantial facts, under the general topic of the civil law of evidence, as an absolute circumstantial fact adverse effect of which is not provable. In the Islamic jurisprudence also the rule is based upon legal circumstantial fact.

On the other hand, some Iranian legal writers consider *res judicata* as a substantive rule which is envisaged on the basis of special social considerations and

---

* Corresponding Author, Email: alborzi@SOC.ikiu.ac.ir, Fax: 028-33780084

which, without having any indication of fact or reality, show no established rule. As a result, in spite of the possibility of inconsistency of the judgement or award with reality, re-litigation of the decided case is not possible. It can be said, for the purpose of securing legal, social and economic security, of providing for fair proceedings, of keeping respect for judgements and awards given and bringing about their validity and credibility, of vindication of rights, of settlement of disputes and of preventing from prolonged and time – wasting proceedings, the rule of *res judicata*, as a social necessity, plays an important role.

In civil law countries, *res judicata* is also firmly established and the nature of the rule is known as irrefutable legal circumstantial fact. As for the requirements relating to *res judicata*, article 1351 of French civil code provides that judgment qualifies as such where the parties, cause of action and claim are identical in both proceeding (triple identity test). In this system, the doctrine, having preclusive and conclusive effects, normally refers to claim rather than issue. The preclusive or negative effect bans the parties from re-litigation of the claim which has been decided in the prior proceedings, while the positive or conclusive effect binds the court by prior decision. In Switzerland the doctrine of *res judicata* is part of procedural public policy and courts must consider *res judicata* issues ex officio, while in France the *res judicata* is not part of public policy. The prevailing view is to separate *res judicata* from any fact-finding power.

In common law countries, *res judicata* is considered as part of estoppel, which may cover both claim and issue preclusion. While the cause of action or claim estoppel prevents to sue all claims which arise from the same event, the plea of issue estoppel prevents re-litigation of a particular issue which the prior decision has established on that conclusion. In order to this rule can be established, the earlier judgment must be final, valid, binding and conclusive decision on the merit. Therefore, this decision should be taken in a fair hearing and, according to the doctrine; only the parties to the proceedings can benefit or be bound by it, in subsequent proceedings. In fact, not only the parties to the claim must be the same, but also the subject matter of the claim and cause must be identity.

In both legal systems of England and the United States the nature of the doctrine is similar and is considered as an absolute rule of the law of evidence which may, sometimes, find works similar to that of the rules of substantive law. In this system, the doctrine of *res judicata* carries a fact-finding value and restricts either party to “move the clock back “during the proceedings. The scope of this rule has been widened with the passage of time and, in fact, the U. S. Supreme Court, in its judgements, has expanded the areas of applicability of the rule.

Keywords

Legal Circumstantial Fact, Substantive Rule, Rule of Law of Evidence, Rule of Public Order.

مطالعات حقوق تطبیقی

دوره ۱۲، شماره ۱

بهار و تابستان ۱۴۰۰

صفحات ۱۴۷ تا ۱۶۷ (علمی - پژوهشی)

بررسی ماهیت اعتبار امر مختوم با رویکرد تطبیقی

آزاده صادقی

دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی واحد زنجان، دانشگاه آزاد

اسلامی، زنجان، ایران

(Email: Azadeh.sadeghi.lawyer@gmail.com)

مسعود البرزی ورکی*

استادیار گروه حقوق، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۷/۳۰، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۲/۱۵)

چکیده

دکترین اعتبار امر مختوم که از قرن‌ها پیش در میان حقوق‌دانان روم و متون باستانی هند به رسمیت شناخته شده، به علت اهمیت به کامن‌لا راه یافته و جزء جدایی‌ناپذیر حقوق کشورهای حقوق نوشته نیز شده است. از آنجایی که هدف از رسیدگی‌های قضایی و داوری قطعیت و لازم‌الاجرا بودن رأی صادره است، قاضی یا داور با پی بردن به حقیقت مستتر در پرونده، موجبات فصل سریع اختلاف را فراهم می‌سازد تا احترام به احکام موجب جلوگیری از تکرار آن و تعارض بین آنها گردد. گرچه آرای صادره به محض قطعیت واجد اثر اعتبار امر مختوم می‌شوند، ولی ماهیت این قاعده در نظام‌های حقوقی مختلف متفاوت است. حقوق‌دانان کشور ما این قاعده را در خصوص آرای قضایی و نیز داوری اماره و یا قاعده ماهوی، که بر اساس ملاحظات اجتماعی وضع شده و هم‌زمان با نظم عمومی مرتبط است، دانسته‌اند. در کشورهای حقوق نوشته، ماهیت آن اماره قانونی تخلف‌ناپذیر است و در کشورهای تحت کامن‌لا، اعتبار امر مختوم جزئی از قاعده استاپل بوده که ممکن است شامل انسداد ادعا و موضوع گردد، و یک قاعده مطلق حقوق ادله است که گاهی آثاری مشابه قواعد حقوق ماهوی می‌یابد.

واژگان کلیدی

اماره قانونی، قاعده ماهوی، قاعده مربوط به حقوق ادله، قاعده مربوط به نظم عمومی.

مقدمه

یکی از مهم‌ترین اهداف دادرسی و یا داوری، حل و رفع سریع اختلاف در جهت تأمین عدالت و حفظ نظم عمومی است (Roland, 1958: 1)؛ پس دعوی مطروحه باید سرانجامی داشته باشد که برای دستیابی به این هدف، رسیدگی مجدد به موضوع پس از صدور رأی قطعی نسبت به آن امکان‌پذیر نباشد. اعتبار حاصل از قطعیت احکام، اعتبار امر مختوم است که بر اساس آن اگر به دعوی از سوی مرجع صالح رسیدگی و حکم قطعی صادر شود، اقامه دعوی مجدد در همان موضوع و طرفین واحد یا قائم‌مقام‌های آنها منع شده است، زیرا تجدید دعوی پس از صدور رأی و ادامه اختلاف سابق برخلاف اخلاق در جامعه است.

اعتبار امر مختوم که در لاتین به معنای موضوع قبلاً قضاوت شده (Res Judicata) آمده (Fleming, et al, 2001:673)، موجب ممنوعیت طرح مجدد دعوی (Bar-Re-Litigation) می‌گردد و در پی حفظ اثر قضاوت نخستین و جلوگیری از اعمال بی‌عدالتی بین طرفین دعوی و ممانعت از اتلاف غیرضروری منابع و زمان است (Sundar, 2017: 528). از این رو، مراجع قضایی و یا داوری در رسیدگی به پرونده با تشخیص حق و تطبیق موضوع با قانون، راه‌حل قطعی برای امر مورد نزاع یافته، اعتباری برای نتیجه رسیدگی ایجاد می‌نمایند. این اعتبار در رسیدگی‌های داوری نیز وجود دارد و حاکمیت قاعده موجب می‌گردد تا ادعای مخالف با آن غیرقابل استماع گردد.

مبنای منع رسیدگی مجدد به یک موضوع با طرفین و سبب واحد، ضرورت قطعیت دادرسی است (Martin & Law, 2006: 463) و مبتنی بر این امر می‌باشد که حکم قطعی از سوی مرجع صالح اتخاذ شده است و طرفین اختلاف حق ندارند تا موضوع آن را مجدداً جهت رسیدگی مطرح نمایند (Curzon, 2002: 368). در نتیجه، برای برقراری امنیت حقوقی، اجتماعی و اقتصادی در جامعه، ایجاد دادرسی منصفانه، حفظ حیثیت و اعتبار احکام، احقاق حق، فیصله دعوی، جلوگیری از اطاله رسیدگی و صدور احکام متعارض، قاعده اعتبار امر مختوم نقش مهمی ایفا می‌کند و به‌عنوان یک ضرورت اجتماعی مطرح می‌شود (احمدی، ۱۳۹۷: ۱۹۵).

دکترین مورد بحث که از قرن‌ها پیش در فرهنگ‌های حقوقی مختلف، از جمله حقوق روم و هند، وجود داشته و ریشه آن به زمان انگلوساکسون‌ها برمی‌گردد (Clermont, 2016: 1071)، در قانون آیین دادرسی مدنی به‌صراحت مورد پذیرش قرار گرفته است. اما درباره این قاعده در قوانین ایران در خصوص آرای داوری، برخلاف آرای قضایی، نص صریحی وجود ندارد. اهمیت قاعده با توجه به مفهوم و مبنای مطروحه، ایجاب می‌نماید تا ماهیت آن در قلمرو حقوق‌های ملی و حقوق بین‌الملل مورد بررسی تطبیقی قرار گیرد؛ موضوعی که خلأ آن در آثار و ادبیات حقوقی ما انگیزه انتخاب آن را تشکیل می‌دهد. تلاش پژوهش حاضر پاسخ به این

پرسش‌های اصلی است: ماهیت قاعده در سیستم حقوقی کشور ما و کشورهای حقوق نوشته و نیز کامن‌لا و به‌طور مشخص انگلیس و امریکا چیست؟ آیا قاعده مورد بحث واجد ماهیت‌های مختلف در قلمروهای متفاوت است؟

برای این منظور، ماهیت قاعده در سه مبحث مورد بررسی قرار می‌گیرد. ابتدا به ماهیت آن در حقوق ایران، سپس در مهم‌ترین کشورهای حقوق نوشته، و آنگاه در کشورهای عضو خانواده کامن‌لا پرداخته می‌شود.

فرضیه‌های این مقاله برای یافتن پاسخ به پرسش‌های پیش‌گفته را می‌توان این چنین ارائه کرد: ماهیت دکترین مورد بحث در نظام حقوقی کشورهای مختلف یکسان نبوده، گرچه در کلیات قواعد شباهت‌هایی وجود دارد، اما جزئیات آنها در نظام‌های حقوقی مختلف متفاوت است.

۱. ماهیت اعتبار امر مختوم در حقوق ایران

در حقوق کشور ما قاعده اعتبار امر مختوم در بند ۶ ماده ۸۴ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی ایران مصوب ۱۳۷۹ مورد اشاره قرار گرفته است^۱، ولی در مقررات داورى این قانون و نیز قانون داورى تجارى بین‌المللى ایران مصوب ۱۳۷۶ تصریحی در این باره وجود ندارد؛ ضمن آنکه این قوانین درباره ماهیت و چیستی قاعده ساکت است. اما در دکترین دو دیدگاه متفاوت درباره ماهیت قاعده وجود دارد: برخی آن را «اماره» و برخی دیگر آن را «قاعده ماهوی» دانسته‌اند. نوعی بودن اماره^۲ موجب شده است که درباره ماهیت قاعده اعتبار امر مختوم در احکام قضایی یا داورى و اماره یا قاعده ماهوی بودن آن اختلاف نظر ایجاد شود که در این مبحث مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱.۱. اماره بودن قاعده

در برخی از کتب حقوقی، قاعده اعتبار امر مختوم در بحث ادله قانون مدنی و قسمت مربوط به امارات، به‌عنوان اماره قانونی مطلق که عکس آن نیز غیر قابل اثبات است، آمده است. برخی از حقوق‌دانان از این قاعده با عنوان قرینه قاطعه یاد نموده و آن را در ردیف قاعده فراش آورده‌اند (امامی، ۱۳۷۴: ۲۱۴).

مبنای اماره قانونی ظواهر و اموری است که اغلب رخ داده، مصداق‌های مشابه را نیز دربر می‌گیرد و در مقام اثبات قضایا کاشف از حقیقت قلمداد می‌شود، مگر اینکه خلاف آن ثابت

۱. به دلیل طولانی بودن عنوان قانون از این به بعد در متن مقاله با عنوان قانون آیین دادرسی مدنی اشاره می‌شود.
 ۲. به موجب ماده ۱۳۲۱ قانون مدنی: «اماره عبارت از اوضاع و احوالی است که به حکم قانون یا در نظر قاضی دلیل بر امری شناخته می‌شود».

شود که جنبه کاشفیت دلیل نیز این اقتضا را دارد. از این رو، اماره قانونی بر ظاهر و غلبه استوار است که برای قانون‌گذار از اوضاع و احوال و نشانه‌های مادی قابل استنباط است. چنان‌که ماده ۱۳۲۳ قانون مدنی امارات قانونی را در کلیه دعوی معتبر دانسته است، مگر آنکه دلیلی برخلاف آن موجود باشد (کاتوزیان، ۱۳۹۲: ۱۷۵). به همین علت اگر غلبه مبنای اماره باشد، اغلب احکام صحیح بوده، تجدید دعوی جایز نیست که با این فرض، اعتبار امر مختوم اماره است (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۶: ۷۲۶).

اعتبار امر مختوم مهم‌ترین ویژگی احکام ترافیعی است. همین امر باعث اطلاق اماره حقیقت به احکام قطعی صادره می‌شود؛ البته علمای حقوق در این بارها اتفاق نظر نداشته و در این باب به دو دسته تقسیم شده‌اند.

به نظر برخی از صاحب‌نظران، منشأ اعتبار امر مختوم ممکن است تغییر حقوق طرفین باشد و مرجع رسیدگی‌کننده با رسیدگی به دعوی طرفین، باعث ایجاد وضعیت حقوقی جدیدی شده است که این وضعیت قابل تغییر نیست و یا اینکه رأی صادره رابطه حقوقی طرفین دعوا را تغییر نمی‌دهد، بلکه در رسیدگی، به حق سابق پی برده، حقیقت کشف و اعلام می‌شود؛ به همین علت، حق تعقیب و اقامه دعوی مجدد از بین می‌رود و از این رو، اساس اعتبار امر مختوم مطابقت احکام با حقیقت است (صدرزاده افشار، ۱۳۷۶: ۵۷).

در واقع، این اصل اماره حقانیت محکوم‌له بوده، باعث نفی دعوی لاحق و اثبات حقوق مکتسب سابق می‌شود. در بین امارات، مهم‌ترین اماره مطلق، اعتبار امر مختوم است که به آن امر مدلل یا اماره قانونی حاصل از دادرسی کامل گفته می‌شود و به طرفین دعوا قطعیت حاصله از رأی را تحمیل می‌نماید (ناصری، ۱۳۴۴: ۲۷۳).

اگر ماهیت اعتبار امر مختوم اماره صحت احکام، چه در دادرسی و یا داوری باشد، این اماره باید اماره مطلق در نظر گرفته شود (کریمی، ۱۳۸۶: ۲۱۴) و در نتیجه، توافق طرفین بر رد و بلااثر بودن رأی داوری طبق ماده ۴۸۶ قانون آیین دادرسی مدنی^۱ و بند ۱ ماده ۴۸۱ همان قانون، به معنای بی‌اعتباری رأی سابق و امکان ارجاع مجدد اختلاف به داوری است، زیرا دیگر رأیی وجود ندارد تا اعتبار امر مختوم نسبت به آن صدق نماید و مفهوم مخالف مواد یادشده این است که اگر طرفین برخلاف رأی داور توافق نکنند و رأی صادره صحیح باشد، قابل رسیدگی مجدد نیست.

در تقویت این دیدگاه، نظریه مشورتی شماره ۳۱۱ مورخه ۸ مرداد ۱۳۸۵ اداره حقوقی قوه قضائیه مورد استناد قرار گرفته است (زندی، ۱۳۹۳: ۱۴۶؛ کریمی، ۱۳۸۶: ۲۱۴). البته، شرط

۱. ماده ۴۸۶ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی: «هرگاه طرفین رأی داور را به اتفاق، بطور کلی و یا قسمتی از آن رد کنند، آن رأی در قسمت مردود بلااثر خواهد بود».

اعمال آن در آرای داوری این است که با توجه به اصل نسبی بودن قراردادهای، قاعده اعتبار امر مختوم صرفاً نسبت به طرفین توافق داوری یا قائم مقام آنها واجد اثر باشد؛ ضمن آنکه رأی داوری در موارد معین قابل اعتراض و ابطال در دادگاه است که بند ۲ ماده ۳۴ قانون نمونه آنسیترال، ماده ۱۵۱۹ قانون آیین دادرسی مدنی فرانسه، بخش ۶۷ و ۶۸ قانون داوری انگلیس ۱۹۹۶، بخش ۱۰ قانون داوری فدرال امریکا و ماده ۳۳ قانون داوری تجاری بین‌المللی ایران موارد ابطال رأی داور را بیان نموده‌اند و شامل بطلان قرارداد داوری، عدم اهلیت طرفیت، عدم ابلاغ به طرفین، خروج رأی داور از موضوع قرارداد، تشکیل نشدن دیوان داوری مطابق قرارداد طرفین یا آیین داوری، قابل ارجاع نبودن موضوع به داوری و مخالفت رأی داور با نظم عمومی است (خدری، ۱۳۹۳: ۵۳۴ و ۵۳۵)؛ بنابراین، اعتبار قاعده در چارچوب رعایت اصل نسبی بودن قراردادهای و قطعیت و صحت رأی داوری قابل اعمال بر آرای داوری است (شیروی، ۱۳۹۵: ۲۷۱).

ایراد وارده بر نظریه پیش‌گفته این است که اعتبار امر مختوم امری است که خود حقیقت است، نه اینکه دلالت بر حقیقت داشته باشد، زیرا در پی صدور حکم، وضع حقوقی خاصی ایجاد می‌شود که باید از آن اطاعت شود، هرچند که مبتنی بر واقعیت نیز نباشد. چراکه ایراد مختومه بودن دعوا حق اقامه دعوا را اسقاط می‌نماید و رأی صادره قاطع دعوا و حقیقت مطلوب است، نه اینکه نشانه رسیدن به واقعیت باشد. در مواد ۱۳۵۱ و ۱۳۵۲ قانون مدنی ایران نیز اعتبار امر مختوم در بحث امارات نیامده است، چراکه وظیفه قاضی و داور قطع دعوا بر اساس قانون است و هرکه دلایل بهتری بیاورد، حکم به نفع او خواهد بود؛ از این رو، اعتبار امر مختوم بیش از یک اماره تلقی می‌شود (کاتوزیان، ۱۳۷۶: ۲۸ و ۲۹).

برخی از نویسندگان نیز با متفاوت دانستن اعتبار قضیه محکوم‌بها از اعتبار قضیه مختوم، مبنای امارات را غلبه دانسته‌اند و به دلیل اینکه پس از رسیدگی ماهوی امکان رسیدگی مجدد به حکم صادره وجود ندارد، مگر در قالب اعاده دادرسی و اعتراض ثالث، لذا اعتبار قضیه محکوم‌بها را اماره نسبی می‌دانند. ولی در خصوص اعتبار قضیه مختوم، گفته می‌شود که اگر در معنای خاص خود به مفهوم قرار تلقی شود، اغلب قابل رسیدگی مجدد است؛ مگر قرار ابطال دادخواست موضوع ماده ۱۹ قانون ثبت و قرار سقوط دعوا موضوع ماده ۱۸ همین قانون، و قرار سقوط دعوی موضوع مواد ۱۰۷، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۶، قانون آیین دادرسی مدنی. از این رو، اماره تلقی نمی‌گردد؛ ولی اگر آن را اعم از حکم و قرار بدانیم، صرفاً نسبت به احکام اماره است (بهرامی، ۱۳۹۵: ۲۳۵).

در فقه اسلامی نیز فقها احکام صادره را قاطع و معتبر دانسته، مخالفت با آن را جایز نمی‌دانند؛ زیرا اگر همواره احتمال نقض حکم صادره از سوی قاضی وجود داشته باشد، رأی قاضی لوث گردیده، این امر مورد پذیرش عقل و شرع نیست (خمینی، ۱۳۷۹: ۳۶۶). از نظر

فقهها، اعتبار قاعده امر مختوم مبتنی بر اماره قانونی بودن آن است که بر اساس روایت عمر بن حنظله از امام جعفر صادق (ع)^۱، حکم صادره در اصل، منطبق بر حق و قانون است و اگر موافق حکم خدا نیز باشد، قابل عدول نیست (حر عاملی، ۱۴۱۸ق: ۹۴). این حکم راه وصول به واقع بوده و اعتبار آن به جهت موافقت با حکم خدا و واقعیت است. در غیر این صورت، باید نقض شود و در صورتی که با واقع مخالف باشد، عدول از آن جایز است. البته، همیشه هم اثبات خلاف این اماره قابل انجام نیست و در بسیاری موارد باید آن را محترم شمرد، زیرا اماره قانونی با گمان قابل نقض نیست و اگر چنین نباشد، نظم عمومی مختل خواهد شد و مرجع رسیدگی کننده خواهد توانست حکم قبلی را نقض نماید و با این روش هیچ‌گاه فصل خصومت نخواهد شد (نجفی، ۱۳۹۳: ۲۰۷ و ۲۰۸).

البته، دلیل اینکه حکم قاضی قابل نقض نیست، ممکن است نظم عمومی و یا دلایل خاصی باشد که موجب هدایت دادرس به واقع می‌شود و اعتبار آن نیز به جهت بیان نمودن حکم خدا و واقع است. ولی چون دادرس در اغلب موارد مطابق با واقعیت حکم می‌دهد، این ظاهر و غلبه سبب اعتبار امر قضاوت شده در نظر گرفته می‌شود (آشتیانی، ۱۳۶۹ق: ۵۵) که همین استدلال نیز قابل تسری به رأی داوری است.

۲.۱. ماهوی بودن قاعده

برخلاف اماره‌های قانونی، قواعد ماهوی بر اساس مصالح خاص اجتماعی وضع شده‌اند و جنبه کاشفیت از واقع نداشته، قاعده ثابتی را ارائه می‌نمایند؛ از این رو، اشخاص نمی‌توانند خلاف آن را اثبات نمایند. مطابق این دیدگاه، در قاعده اعتبار امر مختوم اقامه مجدد دعوا امکان‌پذیر نیست، زیرا این قاعده حکم ماهوی بوده، اماره نیست. در نتیجه، با وجود احتمال مخالفت حکم با واقع، امکان طرح مجدد دعوی در فرض اعتبار امر مختوم وجود ندارد. به عبارت دیگر، این قاعده بر اساس مصلحت وضع شده و دلیل آن هم ممکن است پیروی از ظاهر و حکم غالب باشد، ولی فلسفه وضع آن چنان در اصل حکم منحل شده است که نیازی به برقراری رابطه علیت بین آنها وجود ندارد (Geny, 2018: 264).

تفاوت اماره قانونی و قواعد ماهوی در این دو مورد است: در اماره قانونی، ظاهر و غلبه اثر تام در قانون‌گذاری داشته و در حکم نیز مرجع صدور رأی ملزم به رعایت آن است. ولی در قاعده ماهوی عامل ظهور، انگیزه صدور حکم بوده، علت تامه صدور آن نیست. ضمن آنکه اثر

۱. فاذا حکم بحکمنا فلم یقبل منه فانما استخف بحکم الله و علینا رد و الراد علی الله تعالی و هو علی حد الشرک به الله؛ یعنی چنانچه کسی حکمی از حکم ما را صادر نماید و از او قبول نگردد، حکم خدا سبک شمرده شده و ما را رد کرده است و حال آنکه رد بر ما رد بر خداوند است.

ظهور تا جایی است که انگیزه‌ای برای قانون‌گذار در وضع حکم باشد، ولی پس از آن اعتباری ندارد (کاتوزیان، ۱۳۷۶: ۳۲).

نتیجه پنهان بودن علت حکم ماهوی این است که اسباب حکم قابل تعارض با اصل حکم نیستند، ولی اماره قانونی ممکن است با علت آشکار وضع آن «ظهور» تعارض یابد. در نتیجه، زمانی که حکم بر مبنای غلبه و ظهور وضع می‌شود، قانون‌گذار می‌تواند آن را به صورت قاعده‌ای مستقل و ثابت درآورد یا کاشف و دلیل واقعه خارجی قرار دهد که در صورت اول، قاعده ماهوی و در صورت دوم، اماره قانونی است (کاتوزیان، ۱۳۷۶: ۳۳)؛ بنابراین، اگر اعتبار امر مختوم اماره باشد، محکوم‌علیه می‌تواند دلایل دیگری آورده، خلاف اماره، یعنی عدم انطباق حکم با حقیقت را اثبات نماید.

برخی از علمای حقوق این قاعده را به‌عنوان «حجیه الامر المقتضی» معرفی نموده، بر این عقیده‌اند که برای فصل دعاوی و جلوگیری از صدور احکام متعارض اگر قاعده را اماره فرض کنیم، باید قاطع باشد و دلیل مخالف پذیرفته نشود (السنهوری، ۱۹۷۰م: ۳۴۴). ولی در حقوق ایران، این سخن برخلاف اطلاق ماده ۱۳۲۳ قانون مدنی است، زیرا در قانون مدنی ایران اماره مطلق وجود ندارد و دلایل مخالف قابل پذیرش است و دادرسی، صرف نظر از ایراد اصحاب دعوا، مکلف به امتناع از رسیدگی به علت اعتبار امر مختوم است. علاوه بر آن، این مسئله با اماره بودن قاعده نیز در تضاد است، زیرا اقامه دلیل برعهده دادگاه نبوده و به‌عهده اصحاب دعوا است و از این رو، بند ۶ ماده ۸۴ قانون آیین دادرسی مدنی^۱ یک قاعده ماهوی است که بر اساس ملاحظات اجتماعی وضع شده و مرتبط با نظم عمومی است و خلاف آن قابل تراضی نیست. بنابراین، وقتی یک بار نسبت به موضوعی حکم صادر شده و قطعیت یافته است، نمی‌توان مجدداً همان موضوع را مورد رسیدگی قرار داد، زیرا فرض قانون‌گذار اینست که دعوا در کمال صحت رسیدگی شده است و موردی برای طرح مجدد آن وجود ندارد (واحدی، ۱۳۸۶: ۶۲).

البته عده‌ای نیز نظریه پیش‌گفته را قبول ندارند و معتقدند، در بند ۶ ماده ۸۴ قانون آیین دادرسی مدنی، قاعده اعتبار امر مختوم در مبحث ایرادات قابل طرح نسبت به دعوی مطرح شده است، زیرا حکم دادگاه تضمین‌کننده حقوق اصحاب دعوی بوده، حق اقدام آنها را در مواردی که حکم قطعی نسبت به دعوا صادر شده است، سلب می‌نماید. از این رو، این قاعده جنبه شکلی داشته، نتیجه اعمال آن صدور قرار ردّ دعوی نسبت به پرونده است و قاضی نمی‌تواند دوباره نسبت به مسائلی که به‌موجب حکم قطعی حل و فصل گردیده، رسیدگی کند و دعوی در مفهوم «حق اقدام طرفین دعوا» از بین رفته است. در نتیجه، قانون‌گذار این حق را فقط برای یک بار جایز می‌داند (شمس، ۱۳۸۳: ۴۶۰ و ۴۶۱؛ متین دفتری، ۱۳۹۸: ۲۵۱؛ غلامی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۹۲؛ نیازی، ۱۳۹۰: ۱۴۷).

۱. بند ۴ ماده ۱۹۸ قانون آیین دادرسی مدنی مصوب ۱۳۱۸.

به نظر می‌رسد که عین همین استدلال‌ها در خصوص آرای داوری صادق است، با این تفاوت که یکی از مهم‌ترین آثار رأی داوری، قطعی و غیرقابل تجدیدنظر بودن آن است، زیرا تجدیدنظرخواهی از رأی داوری مخالف اصل سرعت در رسیدگی است و آرای داوری فقط در موارد احصاشده در ماده ۴۸۹ قانون آیین دادرسی مدنی و مواد ۳۳ و ۳۴ قانون داوری تجاری بین‌المللی مصوب ۱۳۷۶، قابل اعتراض و ابطال است و دادگاه رسیدگی‌کننده نیز صرفاً به همان موارد اعتراض‌شده رسیدگی می‌کند (مافی و روشنایی، ۱۳۹۴: ۴۵).

۱.۳. قاعده اعتبار امر مختوم به عنوان یکی از قواعد مربوط به نظم عمومی

دربارۀ ارتباط قاعده اعتبار امر مختوم با نظم عمومی در حقوق ایران می‌توان گفت که توصیف بر اساس جنبه ماهوی یا شکلی ناشی از انعطاف‌پذیری قانون در این خصیصه است که گاهی مقررات شکلی در قانون ماهوی و یا مقررات ماهوی در قوانین شکلی مطرح می‌شوند. از این رو، صرف نظر از اینکه دلایل طرف‌داران ماهوی بودن قاعده اعتبار امر مختوم قوی‌تر به نظر می‌آید، دلیل عدم استماع مجدد دعوی به علت قاعده اعتبار امر مختوم، اینست که این قاعده مرتبط با نظم عمومی بوده، به جهت جلوگیری از صدور آرای متعارض و منع تجدید دعوی وضع شده که اساس اعتبار امر مختوم است (خدابخشی، ۱۳۸۷: ۱۴۱). بنابراین، نیازی به استناد به این قاعده از سوی اصحاب دعوی نبوده و مرجع رسیدگی‌کننده در صورت اطلاع از رسیدگی سابق با موضوع، منشأ و طرفین واحد خود، بنابه ملاحظات مربوط به نظم عمومی، به قاعده اعتبار امر مختوم استناد خواهد نمود. در رویه قضایی نیز شعبه هشتم دادگاه تجدیدنظر استان تهران در دادنامه شماره ۹۱۰۹۹۷۰۲۲۰۸۰۰۶۰۲ مورخ ۱۴ شهریور ۱۳۹۱، دادنامه صادره بدوی را که قرار ردّ دعوی به استناد بند ۶ ماده ۸۴ قانون آیین دادرسی مدنی صادر شده بود، به علت عدم وحدت موضوع نقض می‌نماید؛ بنابراین رعایت وحدت سه‌گانه، شرط اعمال قاعده در قانون و رویه قضایی است.

۲. ماهیت قاعده اعتبار امر مختوم در کشورهای حقوق نوشته

قاعده اعتبار امر مختوم به عنوان یکی از اصول حقوق دانان روم، بر اساس دو قاعده کلی در حقوق لاتین استوار گردیده است: الف) به نفع عموم است که هر رسیدگی نقطه پایانی داشته باشد (Interest reipublicae ut sit finis litium) ب) یک شخص نمی‌تواند به خاطر یک سبب دعوی، دو بار تحت رسیدگی قضایی (کیفری یا حقوقی) قرار گیرد (Nemo debet bis vexari prona et eadem causa). (Dely, 2004: 2).

در کشورهای حقوق نوشته، دکترین اعتبار امر مختوم از اعتبار مضاعفی برخوردار است و به موجب آن زمانی که رأی از مرجع صلاحیت‌دار صادر شد، طرفین ملزم به رعایت آن هستند.

این امر سبب می‌شود تا همان اختلاف دوباره مطرح نشود. این قاعده در حقوق نوشته دارای دو اثر است: اثر مثبت قاعده (positive effect) که بر اساس آن اگر یک رأی بین طرفین نهایی و الزام‌آور بود، باید اجرا شود؛ و اثر منفی قاعده (negative effect) آن است که موضوع مورد قضاوت نباید دوباره رسیدگی شود (Brozolo, 2011: 1; Hovaguimian, 2017: 82).

در واقع، اثر مثبت قاعده اعتبار امر مختوم، همان ماهیت الزام‌آور رأی بر طرفین بوده، اثر منفی آن ممنوعیت طرح مجدد دعوی است که سابقاً نسبت به آن اتخاذ تصمیم شده است. البته، معیارهای سه‌گانه شناسایی (خواسته واحد، موضوع واحد و طرفین واحد) نیز باید در این باره رعایت شود (Dely, 2004: 2). در عین حال، موارد یادشده صرفاً درباره آرای قضایی مطرح نشده است؛ برای مثال، مطابق ماده ۱۴۸۴ قانون جدید آیین دادرسی مدنی فرانسه، مورخه ۱۳ ژانویه ۲۰۱۱ (Code of Civil Procedure, Book IV Arbitration) «آرای داوری از لحظه صدور، از اقتدار اعتبار امر مختوم نسبت به اختلافی که حل و فصل می‌شود، برخوردار است». ماده ۱۷۱۲ قانون آیین دادرسی مدنی بلژیک مصوب ۱۹۶۷ (Belgium Code Judiciaire) نیز در همین باره مقرر می‌دارد: «آرای داوری در صورتی از اعتبار امر مختوم برخوردار است که به اطلاع طرفین رسیده باشد، ناقض نظم عمومی نبوده و موضوع مورد اختلاف قابل حل و فصل از طریق یکی از روش‌های داوری باشد». ماده ۱۰۵۵ قانون آیین دادرسی مدنی اول ژانویه ۱۹۹۸ آلمان (German Civil Code of Procedure)، ماده ۱۹۰ قانون حقوق بین‌الملل سوئیس مصوب ۱۹۸۷ (Switzerland Federal Code on Private International Law)، و بند ۶ ماده ۸۲۳ قانون آیین دادرسی ایتالیا مصوب ۲۰۰۶ (Italian Code of Civil Procedure) نیز به همین موضوع اشاره دارند.

قاعده اعتبار امر مختوم در فرانسه، آلمان و ایتالیا تحت عنوان «اصل ظهور» (L'apparence) مطرح شده است که بر اساس آن هیچ‌کس نمی‌تواند از رفتار متناقض خود به ضرر دیگران استفاده کند. این قاعده در حقوق سوئیس تحت عنوان «اصل اعتماد» (La confiance) قوام یافته است و هر دو از «اصل حسن‌نیت» در حقوق روم اتخاذ شده‌اند. تئوری اصل ظهور در حقوق فرانسه به این معناست که رفتار متناقض یک شخص که باوری را آگاهانه در طرف مقابل ایجاد نموده، منع شده است. بنابراین، تئوری‌های استاپل و ظهور در این مفهوم به نتایج یکسانی می‌رسند. در حقوق سوئیس نیز قاعده «منع اتخاذ مواضع متعارض» مورد قبول قرار گرفته که بر اصل اعتماد و منع سوءاستفاده از حق استوار گردیده است (منصوریان، ۱۳۷۰: ۱۳). درباره ماهیت قاعده در کشورهای تحت حقوق نوشته، دو نظریه اماره بودن یا ارتباط آن با نظم عمومی مطرح است.

1. as soon as it is made, an arbitral award, shall be resjudicata with regard to the claims adjudicated in that award.
2. The arbitral award has the same effect between the parties as a final and binding court Judgement.
3. The award shall be binding on the parties from the date of the last signature.

۲. ۱. اماره بودن قاعده

قاعده اعتبار امر مختوم در قانون مدنی فرانسه، «اماره قانونی خلاف‌ناپذیر» است که معادل آن، *Presomption, irrefragab* می‌باشد؛ یعنی از نظر قانون، حکم صادره دلیل بر صحت مفاد آن بوده، تجدیدنظر و رسیدگی مجدد در امری که مورد صدور حکم قرار گرفته باشد، ممنوع است. در این صورت، دعوا تا ابد به طول انجامیده و باعث مختل شدن نظم قضایی خواهد شد و هدف قاعده که تأمین صلح، امنیت، عدالت و انصاف در جامعه است، محقق نخواهد شد. حقوق‌دانان فرانسوی با پیروی از پوتیه، قاعده اعتبار امر مختوم را اماره قانونی «مطابقت حکم با حقیقت» می‌دانند، و در کشور فرانسه اعتباری که قانون برای امر قضاوت‌شده قائل است، جزء امارات قانونی محسوب می‌شود که در قانون مدنی این کشور نیز بیان شده است و بر اساس آن، هیچ دلیلی برخلاف اماره قانونی مطلق پذیرفته نمی‌شود (قائم‌مقام فراهانی، ۱۳۸۴: ۱۸۱) و به همین علت در کتب حقوق مدنی آمده است (مرادیان و همکاران، ۱۳۹۴: ۵)؛ در نتیجه، از آنجا که رأی صادره همواره منطبق با واقعیت بوده (lacantinerie, 1908: 437)، اساس قاعده اعتبار امر مختوم، مطابقت احکام با حقیقت است (petit, 2014: 684).

۲. ۲. قاعده اعتبار امر مختوم به عنوان یکی از قواعد مربوط به نظم عمومی

در حقوق کشورهای فرانسه، بلژیک و هلند، دکترین اعتبار امر مختوم مربوط به نظم عمومی نبوده، ایراد اعتبار امر مختوم نسبت به دعوی مطروحه قابل طرح از سوی مرجع رسیدگی‌کننده نیست، بلکه باید دفاع یا ایرادی از سوی یکی از طرفین، جهت استناد به این قاعده صورت پذیرد (Dely, 2004: 16) به بیان دیگر، دادگاه‌ها و دیوان‌های داوری این قاعده را با «اراده اشخاص» (*ex officio*) مرتبط می‌دانند. این درحالی است که در حقوق کشورهای آلمان و سوئیس، این دکترین مبتنی بر نظم عمومی بوده، مرجع رسیدگی‌کننده در صورت اطلاع از حکم قبلی، باید اعتبار امر مختومه را مورد توجه و استناد قرار دهد و از رسیدگی مجدد خودداری کند (Schaffstein, 2012: 58-59).

۳. ماهیت قاعده اعتبار امر مختوم در کشورهای عضو خانواده کامن‌لا

اعتبار امر مختوم همانند قواعد حقوقی «اقدام» و «منع انکار بعد از اقرار»، بخشی از مفهوم قاعده کلی استاپل است که در کشورهای کامن‌لا به آن استناد می‌شود. اگرچه در حقوق امریکا شامل قاعده انسداد نیز می‌گردد.

۳.۱. ماهیت اعتبار امر مختوم به عنوان یکی از مصادیق قاعده استاپل در کامن لا

دکترین اعتبار امر مختوم در حقوق عرفی کشورهای انگلیس، امریکا، ایرلند، کانادا، هند، استرالیا و نیوزیلند به رسمیت شناخته شده (Dely, 2004: 6) و تحت عنوان قاعده «استاپل» (estopple) به معنای منع، در حقوق این کشورها نمود یافته و ریشه مقبولیت آن نیز دستیابی به عدالت و انصاف است (گایار، ۱۳۶۵: ۲۳۷).

استاپل، ممنوعیت استناد اعمال یا ادعای حق یا تکلیف یا هر موضوع حقوقی است که شخص مدعی سابقاً اظهار یا بیانی مغایر با آن داشته یا ارائه نموده است و با عناوینی نظیر «ممنوعیت انکار بعد از اقرار» و «عدم پذیرش ادعای مغایر با اقدام سابق» معرفی می‌شود (صفایی، ۱۳۷۵: ۳۸۶-۳۹۳). بنابراین، استاپل، دکترینی است که فرد را از ادعای مخالف به ضرر دیگران یا هر فعل، ترک فعل و رضایت صریح یا ضمنی بر نفی واقعیتی که در عالم خارج ایجاد شده است، منع می‌کند (واحدی، ۱۳۸۶: ۱۲). بر این اساس، در تعریف استاپل به اعتبار امر مختوم اشاره شده، زیرا مانعی است که از اقامه دعوی مجدد در یک موضوع جلوگیری می‌کند (Campbell, 1990: 551).

برای تحقق قاعده استاپل در حقوق انگلیس رأی صادره باید از مرجع صلاحیت‌دار صادر شده، نهایی و قاطع دعوی باشد؛ به نحوی که موضوعات قابل مناقشه را به طور قاطع و نهایی فصل نموده باشد. در این صورت، موضوع دعوی سابق قابلیت طرح مجدد بین همان طرفین یا قائم‌مقام آن‌ها را نخواهد داشت (Syed, 2020: 11). از این رو، آرای قطعی موجب ایجاد موانعی در برابر دادرسی مجدد شده، اعتبار حاصل از قطعیت آرا، اعتبار امر مختوم نامیده می‌شود که نتیجه الزامی نظام ترافعی دادرسی در انگلستان است (Bower & Handley, 2019: 13).

در حقوق آنگلو ساکسون، در خصوص اینکه استاپل یک قاعده حقوقی ماهوی و ایجادکننده حق برای ذی‌نفع آن بوده، یا اینکه قاعده‌ای مربوط به ادله اثبات است، اختلاف نظر وجود دارد. قاضی انگلیسی، بنتلی^۱، استاپل را قاعده ادله اثبات می‌داند که به اقتضای عدالت از اثبات یا انکار موضوعی جلوگیری می‌کند. لرد رایت^۲، به استناد آرای دادگاه‌ها، آن را قاعده‌ای ماهوی و موجد حق برای ذی‌نفع می‌داند. لرد مگام^۳ معتقد است «استاپل قاعده ادله است که در اوضاع و احوال خاصی می‌تواند مورد استناد طرف دعوی قرار گیرد» (Colin, 1990: 99). اما به نظر می‌رسد که این اختلاف بیشتر لفظی است، زیرا اگر یک طرف دعوا از اثبات یا انکار موضوعی ممنوع شود، اثر ممنوعیت، اعطای حق به طرف مقابل است.

استاپل یک قاعده مطلق راجع به ادله است که گاهی آثاری مشابه قواعد حقوق ماهوی می‌یابد

1. Bowently

2. Lord Wright

3. Lord Maugham

و اصلی مربوط به نظم عمومی است. البته، برخی از علمای حقوق نیز به آن مبنای عرفی می‌دهند (Martin A.L., 1979: 240-246). ژرژ سل، استاد فرانسوی حقوق بین‌الملل، در کتاب رویه‌های داوری، از استاپل به‌عنوان نوعی قرارداد ضمنی یاد کرده است (Scelle, 1950: 133).

قاعده استاپل در کامن‌لا (استاپل حقوقی) که ریشه در اسناد و مدارک طرفین و آرای صادره دارد، خود به سه دسته، استاپل ناشی از سند، استاپل ناشی از حکم صادره، و استاپل ناشی از انصاف، تقسیم می‌شود.

الف) استاپل ناشی از سند (estoppel by deed). قاعده استاپل ناشی از سند، شخص را از هرگونه ادعای حق یا مالکیت معارض با سند یا انکار صحت یا موضوع مندرج در آن علیه طرف دیگر ممنوع می‌کند (Martin, 1990: 153). این نوع از استاپل، خارج از موضوع بحث مقاله است.

ب) استاپل ناشی از حکم صادره (estoppels by judgement). این استاپل مربوط به غیرقابل طرح بودن مجدد احکام صادره قطعی با طرفین، موضوع و سبب واحد است (افتخار جهرمی، ۱۳۸۳: ۴۱؛ 1: 2018, Makmot kibwanga). زیرا زمانی که موضوعی مورد سازش قرار گرفته یا در مرجع صلاحیت‌دار درباره آن حکمی صادر شده است، هیچ‌یک از طرفین نمی‌تواند مجدداً آن را مطرح نماید. بنابراین، به مفهوم اعتبار امر مختوم است و بر این اساس، رأی صادره محکوم به صحت است و موضوع آن بعدها قابل رسیدگی مجدد نیست؛ مشروط بر اینکه چنین رأیی نهایی و قطعی درباره ماهیت دعوی بوده و از مرجع رسیدگی صالح صادر گردد (Langan, 1970: 168). استاپل ناشی از حکم بین طرفین دعوای مدنی، به دو دسته «استاپل سبب دعوا» (Cause of action estoppel) و «استاپل موضوع دعوا» (Issue estoppel) تقسیم می‌شود.

استاپل سبب دعوا. سبب دعوا امر یا اموری است که شخص را ذی‌حق می‌سازد تا از طریق قضایی علیه شخص دیگری مطالبه حق یا تقاضای جبران خسارت نماید. در این نوع استاپل که وسیع‌ترین شکل استاپل ناشی از حکم دادگاه است، طرح مجدد دعوا با همان سبب پذیرفته نمی‌شود و به همین علت قاعده‌ای مربوط به ادله اثبات دعواست (Bagshaw, 1996: 51) و ریشه در رأی قدیمی هندرسون علیه هندرسون دارد (Henderson v. Henderson, 1843).

استاپل موضوع دعوا. این نوع از استاپل، دفاعی به نفع خواننده محسوب می‌شود و به این معنی است که اگر موضوعی در گذشته بین طرفین دعوا یا جانشینان آنها رسیدگی و تصمیم‌گیری شده باشد قابل طرح مجدد نیست، زیرا مصلحت جامعه اقتضا می‌کند که نقطه پایانی برای هر دادرسی وجود داشته باشد. در رویه قضایی، دادگاه عالی پنسیلوانیا به این قاعده در پرونده «بروبستون علیه داربی بوروگ» استناد کرده که موضوع هر دو پرونده یکسان بوده است و صرفاً خواننده‌ها تغییر کرده‌اند (Broston v. darby borough, 1927).

هدف استاپل موضوع و سبب دعوا، برقراری نظم عمومی و جلوگیری از طرح مکرر دعوای

است (Martin, 1990: 218). اصول اساسی استاپل موضوع دعوا ابتدا از سوی قاضی دیپ لوک^۱ در دعوی «میلز^۲ علیه کوپر^۳» در سال ۱۹۶۷ مطرح شد که ملازمه آن یکسان بودن موضوع دعاوی سابق و لاحق و طرفین دعوا یا قائم مقام آنهاست که ممنوعیت انکار صحت موضوعات مورد رسیدگی و ارائه دلایل معارض را با آنچه گفته شده است شامل می‌شود. قاضی انگلیسی، ویگرام^۴، در این باره اظهار می‌دارد: اگر درباره موضوعی در دادگاه صالح حکمی قطعی صادر شود، طرفین نمی‌توانند موضوع را دوباره مطرح نموده، به این مسئله استناد کنند که به علت غفلت یا مسامحه نتوانسته‌اند دلایلی را که امکان بیان آن‌ها را داشته‌اند مطرح کنند (Colin, 1990: 77).

لازم به ذکر است، لرد براندون^۵ شرایط اساسی تحقق قاعده را علاوه بر وحدت سه‌گانه یادشده، قطعی، و نهایی بودن حکم سابق، صدور حکم از دادگاه صالح و استناد خواننده به تحقق شرایط پیش‌گفته می‌داند (Colin, 1990: 79).

ج) استاپل مبتنی بر انصاف (رفتار). این نوع از استاپل مبتنی بر اخلاق و عدالت و انصاف است و در آرای داوری تجاری بین‌المللی نیز به آن استناد می‌شود. در واقع، آنچه در حقوق بین‌الملل به‌عنوان قاعده حقوقی مورد قبول ملل متمدن (civilized nations) قرار گرفته، مبتنی بر همین نوع از استاپل است. در این نوع، چنانچه شخص با گفتار یا کردار خود باعث شود که دیگری اعتقاد به وجود وضعیتی خاص پیدا کند و عملی را به زیان خود انجام دهد، در این صورت، شخص ممنوع از نفی آن وضعیت خواهد بود (Colin, 1990: 245).

۳.۲. ماهیت اعتبار امر مختوم در پرتو قاعده انسداد در ایالات متحده آمریکا

در حقوق آمریکا دکتین اعتبار امر مختوم همانند حقوق انگلیس از مصادیق قاعده استاپل است، ولی نسبت به حقوق نوشته به صورت وسیع‌تر اعمال می‌شود؛ گرچه بین ایالت‌ها در خصوص این قاعده تفاوت‌هایی مشاهده می‌شود. از سوی دیگر در حقوق فدرال، این قاعده هم شامل انسداد ادعا و هم انسداد موضوع می‌گردد (Schaffstein, 2012:28). در رویه قضایی نیز در قضیه «آرنولد علیه بانک ملی وست مینستر» (Arnold v. nat l west minster Bank, 1991) به این دو قاعده استناد شده است که در ادامه مفهوم و ماهیت قواعد انسداد به‌منظور پی بردن به ماهیت امر مختوم، مورد بررسی قرار می‌گیرد.

---

1. Diploc
2. Mills
3. Copper
4. Wigram v.c
5. Lord Brandon

۳. ۲. ۱. انسداد ادعا (Claim preclusion)

منظور از انسداد ادعا اینست که اگر دعوایی مورد رسیدگی قرار گیرد، رأی صادره بین طرفین قاطع و نهایی است؛ یعنی انسداد ادعا از اقامه و طرح مجدد همان دعوی با یک سبب واحد و بین همان اشخاص ممانعت می‌نماید؛ حتی اگر شخص امکان طرح آن ادعا را در رسیدگی سابق داشته، ولی مطرح نکرده باشد (Ozdel, 2017: 5). در حقوق امریکا قاعده اعتبار امر مختوم در مفهوم مضیق، به معنای قاعده انسداد بوده، انسداد ادعا مفاهیم «ادغام» (merger) و «منع» (bar) را دربر می‌گیرد. زیرا انسداد ادعا باعث ادغام ادعای مطروحه در دعوی در حکم صادره به نفع مدعی شده، با صدور حکم، ادعایی باقی نمی‌ماند تا بار دیگر به آن رسیدگی شود و در صورت منع، موجب محو ادعا در حکم قطعی و نهایی صادره به نفع خواننده می‌گردد (Schaffstein, 2012: 28).

اینکه چه مرجعی اثر اعتبار امر مختوم رأی سابق را در تصمیم بعدی مشخص می‌کند، در حقوق امریکا مورد اختلاف بوده است. در برخی از پرونده‌های داوری چنین نظر داده شده که اگر موضوعی واجد اعتبار امر مختوم باشد باید در رأی داور مشخص شود، اما در مقابل، در آرای دیگری آمده است که موضوع دارای اعتبار امر مختوم باید از سوی دادگاه یا مرجع قضایی تعیین گردیده، از رسیدگی به آن ممانعت به عمل آید.

از بررسی مجموع دیدگاه‌ها در این باره می‌توان گفت، چنانچه طرفین توافق نموده باشند که موضوعی را که در گذشته نسبت به آن رأی قطعی صادر شده، مجدداً مطرح نمایند و قاعده اعتبار امر مختوم را نادیده انگارند، اگر رأی صادره از سوی همان دادگاهی صادر شده باشد که موضوع را به داوری ارجاع نموده است، در این صورت، دادگاه فارغ از توافق طرفین درباره موضوع واجد اعتبار امر مختوم، از رأی سابق خود حمایت می‌کند. اما اگر تصمیم قبلی رأی داور باشد و یا از دادگاه دیگری صادر شده باشد، امکان حمایت از رأی متصور نیست و فرض بر اولویت توافق طرفین راجع به موضوع واجد اعتبار امر مختوم است (Zekos, 2004: 66).

در حقوق امریکا انسداد ادعا نوعی دفاع مؤثر محسوب می‌شود و در نتیجه، می‌توان آن را یک قاعده مربوط به حقوق ادله دانست که ممکن است آثاری مشابه قواعد حقوق ماهوی داشته باشد. البته، این امر مستلزم وجود وحدت موضوع، وحدت طرفین، وحدت سبب و نیز قطعی و نهایی و ماهوی بودن رأی صادره است و اگر همه این ارکان کامل باشند، قاضی یا داور از رسیدگی مجدد خودداری خواهد کرد (Dely, 2006: 32; Clermont, 2016: 1106; Kathleen, 2015: 85).

۳. ۲. ۲. انسداد موضوع (Issue preclusion)

قاعده انسداد موضوع که شامل «استاپل منع طرح موضوع» و «استاپل منع توسل به

تناقض‌گویی^۱ می‌شود، از بررسی مجدد موضوعاتی که در رسیدگی قبلی در حکم لحاظ شده‌اند، جلوگیری می‌کند (غمامی و محسنی، ۱۳۹۶: ۱۸۰؛ Ozdel, 2017: 5). این قاعده در ماده ۷۲ مجموعه اصول و قواعد حقوقی دوم تعارض قوانین امریکا مصوب ۱۹۷۱، این‌گونه بیان شده است: «وقتی در یک موضوع حقوقی یا موضوع مورد اختلاف طرح دعوا گردیده و درباره آن با رأیی قطعی تصمیم‌گیری شده، تصمیم اتخاذ شده بین طرفین دعوی قطعی است»؛ اگرچه ادعاهای رسیدگی قبلی و بعدی یکسان (direct estoppel) یا متفاوت (collateral estoppel) باشند (Schaffstei, 2012: 28).

برخلاف قاعده انسداده ادعا که به‌عنوان مانع کامل رسیدگی مجدد به یک ادعا عمل نموده و حتی ادعاهایی را که امکان طرح داشته، ولی مطرح نشده است، دربر می‌گیرد، در استاپل منع طرح موضوع، ممکن است ادعاهای جدید مطرح شوند، ولی موضوعی که قطعاً در دعوی اول به صدور رأی منجر شده است، قابل رسیدگی مجدد نیست. اعمال این قاعده در دعاوی «بلاندر علیه دانشگاه ایلی نویز» (Blonder-Tongue Laboratories v. University of Illinois Foundation, 1971)، «شرکت پارک لن علیه شور» (Parklane Hosiery Co. v. Shore, 1979)، و «شرکت تولید غذای پیلگریم علیه تولیدات فیلر» (Pilgrim food products company v. Filler products, 1972) به‌وضوح دیده می‌شود (Madden, 1990: 88; Green & Miller, 1972: 654; Clermont, 2016: 1115). شرایطی که برای استفاده از دکتترین انسداده موضوع و استناد به آن وجود دارد، عبارت است از اینکه رسیدگی سابق به یک رأی قطعی از مرجع صلاحیت‌دار منتج شده باشد، اعم از قضایی و یا داوری. در عین حال، دکتترین به‌طور سنتی محدود به طرفینی است که در رسیدگی سابق شرکت داشته‌اند. یکسان بودن موضوع مورد رسیدگی و عادلانه بودن عمل به قاعده از شرایط دیگر استناد به قاعده انسداده موضوع است که دفاعی مؤثر در دادگاه‌های امریکا محسوب می‌شود (Kathleen, 2015: 88).

به این ترتیب، در حقوق ایالات متحده امریکا، قاعده انسداده موضوع یا استاپل منع طرح موضوع در زمره قواعد مربوط به حقوق ادله محسوب می‌شود. در ضمن، در حقوق این کشور تمام موضوعاتی که از سوی هیئت داوری رسیدگی و به صدور رأی منجر شده باشد، به امر مختوم تبدیل می‌گردد (امیر معزی، ۱۳۸۷: ۲۷). در نتیجه، استناد به تأثیرات انسداده قاعده اعتبار امر مختوم در آرای داوری نیز مورد پذیرش قرار گرفته است.

۳.۳. قاعده اعتبار امر مختوم به‌عنوان یکی از قواعد مربوط به نظم عمومی

در حقوق انگلیس و امریکا طرح دکتترین اعتبار امر مختوم و استناد به قاعده استاپل از سوی مرجع

1. Collateral estoppel, also known as issue preclusion.

رسیدگی‌کننده الزامی نبوده، این ادعا باید از جانب طرفین دعوی مطرح و درخواست شود (Schaffstein, 2012: 59). در کشورهای تحت کامن‌لا، فرض بر این است که یک رأی آنچه را که واقعاً اتفاق افتاده بیان می‌کند و بر این اساس، ماهیت اعتبار امر مختوم بر «ارزشمندی حقیقت» (Fact finding value) استوار شده است که مورد اختلاف را فصل می‌نماید. بنابراین، هدف دکترین مورد بحث در کامن‌لا این است که مرجع رسیدگی‌کننده عدالت را برقرار نموده، دعاوی مطروحه‌ای را که طبیعتی یکسان با دعوای قبلی دارند متوقف و مختومه نماید؛ حتی اگر رأی صادره برخلاف قانون باشد (Sundar, 2017: 531-532). در مقابل، در کشورهای حقوق نوشته، اعتبار امر مختوم به منع رسیدگی مجدد به ادعاها و موضوعات مطرح شده در پرونده محدود می‌شود، زیرا هدف رسیدن به حقیقت مستتر (Fact finding power) در پرونده است که بر اساس ادله جدید رسیدگی انجام می‌شود (Brekoulakis, 2005: 6). در نظام حقوقی انگلوامریکن این قاعده بر اساس نظم عمومی برای پایان دادن به اختلافاتی که مورد رسیدگی قرار گرفته‌اند بنا نهاده شده است. در رویه قضایی نیز لرد سیمون^۱ در پرونده «آمتیل» به نظم عمومی اشاره کرده و دلیل وضع قاعده را غایت اجتماعی پایان دادن به دعاوی دانسته است (Amphil peerage case, 1977).

نتیجه

در تحلیل ماهیت قاعده اعتبار امر مختوم که به منظور اجتناب از تعارض آرا و حفظ نظم عمومی پذیرفته شده است، در نظام‌های حقوقی مختلف تفاوت‌هایی دیده می‌شود. در حقوق ایران، این قاعده جنبه شکلی داشته، در قانون آیین دادرسی مدنی پیش‌بینی شده است که مقرر می‌دارد با صدور حکم قطعی، طرح مجدد دعوی قابل انجام نیست. برخی از حقوق‌دانان آن را یک اماره و برخی آن را یک قاعده ماهوی که در جهت مصالح خاص اجتماعی وضع شده است، قلمداد کرده‌اند. البته، ارتباط قاعده با نظم عمومی نیز مطرح شده است که دلایل مطروحه در نظریه قاعده ماهوی بودن اعتبار امر مختوم اقوی به نظر می‌رسد. در نظام حقوق نوشته، همانند قانون مدنی فرانسه، اعتبار امر مختوم در مبحث مربوط به امارات و در جایگاه اماره قاطع و مطلق آمده است که به طور استثنایی خلاف آن قابل پذیرش است. در حقوق هلند، ایتالیا و اسپانیا نیز اعتبار امر مختوم به عنوان اماره قلمداد می‌شود. شماری دیگر از کشورهای نظام حقوق نوشته، همانند آلمان و سوئیس، این قاعده را مرتبط با نظم عمومی می‌دانند و این در حالی است که در برخی دیگر از کشورهای عضو این نظام، همچون فرانسه، بلژیک و هلند، ارتباط قاعده با نظم عمومی نفی شده است. در کشورهای عضو کامن‌لا، اعتبار امر مختوم از مصادیق قاعده استاپل است که در استاپل سبب و موضوع دعوی، قاعده‌ای مربوط به ادله اثبات دعوی محسوب

1. Lord Simon

می‌شود؛ در عین حال، در حقوق فدرال، اعتبار امر مختوم شامل قواعد انسداد ادعا و موضوع می‌گردد که از قواعد مربوط به ادله اثبات بوده، ممکن است آثاری مشابه قواعد حقوق ماهوی داشته باشد. در کامن‌لا، دکترین مرتبط با نظم عمومی نبوده، در رسیدگی باید مورد استناد اصحاب دعوی قرار گیرد. صرف نظر از مواضع و دیدگاه‌های متفاوت مطرح‌شده درباره ماهیت اعتبار امر مختوم، وجود این قاعده ضامن اعتبار آرای صادره و بقای امنیت حقوقی، با ممانعت از صدور آرای متناقض است. اگرچه آرای صادره به محض قطعیت واجد اثر اعتبار امر مختوم می‌شوند، ولی نص صریحی در قوانین کشورهای مختلف درباره ماهیت این قاعده وجود ندارد، این خلأ در حقوق ما، ضرورت اهتمام قانون‌گذار را به رفع آن به علت اهمیت و کارکرد قاعده، آشکار می‌سازد. همچنین، اهمیت قاعده یادشده این اقتضا را دارد که قانون‌گذار به شناسایی این قاعده در آرای داوری تصریح نموده، ماهیت آن را در قلمرو دادرسی و داوری، به‌عنوان یک قاعده ماهوی، مشخص سازد.

منابع و مأخذ

الف) فارسی

۱. احمدی، خلیل (۱۳۹۷)، «اعتبار امر قضاوت‌شده نسبت به دفاعیات خواننده»، فصلنامه مطالعات حقوق خصوصی، دوره ۴۸، ش ۲.
۲. افتخار جهرمی، گودرز و شهبازی‌نیا، مرتضی (۱۳۸۳)، «بررسی قاعده استاپل در حقوق انگلیس و امریکا»، مجله حقوقی نشریه دفتر خدمات حقوق بین‌الملل جمهوری اسلامی، ش ۳۰.
۳. امامی، سید حسن (۱۳۷۴)، حقوق مدنی، ج ۶، چ ۶، تهران: انتشارات اسلامی.
۴. امیر معزی، احمد (۱۳۸۷)، داوری بین‌المللی در دعاوی بازرگانی، چ ۱، تهران: نشر دادگستر.
۵. بهرامی، بهرام (۱۳۹۵)، بایسته‌های ادله اثبات، چ ۶، تهران: نشر نگاه بینه.
۶. جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۹۵)، دانشنامه حقوقی، ج ۱، چ ۲، تهران: انتشارات کتابخانه گنج دانش.
۷. خدابخشی، عبدالله (۱۳۸۷)، «نگرشی تازه به اعتبار امر مختوم در حقوق کیفری»، فصلنامه حقوق مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۳۸، ش ۳.
۸. خدری، صالح (۱۳۹۴)، «دادرسی منصفانه در داوری تجاری بین‌المللی»، نشریه مطالعات حقوق تطبیقی، دوره ۶، ش ۲.
۹. زندی، محمدرضا (۱۳۹۳)، داوری در روبه قضایی دادگاه‌های تجدیدنظر

- استان تهران، ج ۲، چ ۴، تهران: ناشران جنگل و جاودانه.
۱۰. شیروی، عبدالحسین (۱۳۹۵)، *داوری تجاری بین‌الملل*، چ ۶، تهران: انتشارات سمت.
۱۱. شمس، عبدالله (۱۳۸۳)، *آیین دادرسی مدنی*، ج ۱، چ ۶، تهران: نشر دراک.
۱۲. صدرزاده افشار، سید محسن (۱۳۷۶)، *آیین دادرسی مدنی و بازرگانی*، چ ۴، تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی و دانشگاه علامه طباطبایی.
۱۳. صفایی، سید حسین (۱۳۷۵)، «ستناد به استفاده بلاجهت با وجود رابطه قراردادی»، *مقالاتی درباره حقوق مدنی و حقوق تطبیقی*، چ ۱، تهران: نشر میزان.
۱۴. غلامی، نبی؛ مقصودپور، رسول؛ حسینی پویا، سید محسن؛ تاجی، احمد (۱۳۹۹)، «ایراد اعتبار امر مختوم قضایی با مطالعه تطبیقی نظام حقوقی ایران و لبنان و دعاوی بین‌المللی»، *فصلنامه علمی مطالعات بین‌المللی پلیس*، دوره ۱۱، ش ۴۳.
۱۵. غمامی، مجید و محسنی، حسن (۱۳۹۶)، *آیین دادرسی مدنی فراملی*، چ ۴، تهران: شرکت سهامی انتشار.
۱۶. قائم‌مقام فراهانی، سید عبدالمجید (۱۳۸۴)، *ادله اثبات دعوی بین‌المللی و داخلی*، چ ۲، تهران: نشر قائم‌مقام فراهانی.
۱۷. کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۶)، *اعتبار امر قضاوت‌شده در امور مدنی*، چ ۵، تهران: نشر دادگستر.
۱۸. ----- (۱۳۹۲)، *اثبات و دلیل اثبات*، ج ۲، چ ۷، تهران: نشر بنیاد حقوقی میزان.
۱۹. کریمی، عباس (۱۳۸۶)، *آیین دادرسی مدنی*، تهران: مجمع علمی فرهنگی مجد.
۲۰. گایار، امانویل (۱۳۶۵)، «قاعده استاپل یا منع تناقض‌گویی به ضرر دیگری»، مترجم: ناصر صبح‌خیز، *مجله حقوقی بین‌المللی*، دوره ۶، ش ۶.
۲۱. مافی، همایون و روشنایی، ریحانه (۱۳۹۴)، «آثار رأی داور»، *فصلنامه علمی پژوهشی فقه و تاریخ تمدن*، سال دوازدهم، ش ۴۶.
۲۲. متین‌دفتری، احمد (۱۳۹۸)، *آیین دادرسی مدنی و بازرگانی*، ج ۱، چ ۶، تهران: انتشارات مجد.
۲۳. مرادیان، علیرضا؛ بهمن‌پوری، عبدالله؛ امیری، مجاهد (۱۳۹۴)، «بررسی اعتبار امر مختومه در امور مدنی در حقوق ایران و فرانسه»، *کنفرانس سالانه رویکردهای نوین پژوهشی در علوم انسانی*.
۲۴. منصوریان، ناصرعلی (۱۳۷۰)، «انصراف از استرداد دعاوی بین‌المللی»، *مجله حقوقی دفتر خدمات حقوقی بین‌الملل*، دوره ۱، ش ۱۵.
۲۵. ناصری، فرج‌الله (۱۳۴۴)، *امارات در حقوق مدنی ایران*، تهران: چاپ رنگین.
۲۶. نیازی، عباس (۱۳۹۰)، «اعتبار امر قضاوت‌شده در رأی داور»، *فصلنامه دیدگاه‌های حقوق*

قضایی، دوره ۱۶، ش ۵۵.

۲۷. واحدی، قدرت‌الله (۱۳۸۶)، آیین دادرسی مدنی، ج ۳، چ ۴، تهران: بنیاد حقوقی میزان.

ب) عربی

۲۸. آشتیانی، محمدحسن (۱۳۶۹ق)، القضا، تهران: چاپ رنگین.

۲۹. السنهوری، عبدالرزاق احمد (۱۹۷۰م)، الوسیط فی شرح القانون المدنی الجدید، ج ۲، چ ۳، قاهره: نشر دار النهضه العربیه.

۳۰. حرعاملی، محمدبن حسن (۱۴۰۹ق)، وسایل الشیعه، ج ۱، قم: مؤسسه آل‌ال‌بیت.

۳۱. خمینی، روح‌الله (۱۳۷۹)، تحریر الوسیله، ج ۲، چ ۱، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).

۳۲. نجفی، محمدحسن (۱۳۹۳ق)، جواهر الکلام، ج ۳، چ ۶، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

ج) انگلیسی

33. Amphthil peerage case (1977), A.C.(H.L) 547 at 575 -76(UK).
34. Arnold v.Nat l west minster Bank (1991), 2AC93 (H.L).
35. Baghshaw, Roderick; Cross & Wilkins (1986), **Outlines of the Law of Evidence**, 6 Th edn, London: Butler worths.
36. Blonder-Tongue Laboratories v. University of Illinois Foundation,1971 ,US.
37. Bower Spencer; Handly. (2019), **Res judicata**, 5thedn, London: LexisNexis.
38. Brekoulakis,Stavros (2005) "The effect of an Arbitral Award and Third Parties in International Arbitration", Resjudicata Revisited ,London:Queen mary,university,LL.B(Hons) Athens, LL.M.
39. Brozolo, Luca G Radicati Di. (2011), "Res Judicata and International Arbitral Awards", London:for publication in ASA special series publishing co.
40. Campbell, Henry Black M.A. (1990), **Blacks Law Dictionary**, 6 edn, USA: Westpublishing co.
41. Clermont, Kevin, M. (2016), "Resjudicata as Requisite for Justic", vol.68, NewYork: Cornell Law Fculty Publication,68Rutgers university law review.
42. Colin, Tapper (1990), **Cross on Evidence**, 7th edn, London: Butter Worths.
43. Curzon, L. B. (2002), **Dictionary of Law**, 6th edn, London: Edinburg, Pearson, Education limited.
44. Dely, Filip & Sheppard, rapporteur (2006), "Final Report on Res judicata and Arbitration", Torento conference.
45. Dely, Filip & Sheppard, Audley, (2004), "Interim Report on Resjudicata and Arbitraion", International Commercial Arbitration, international law association, Berlin conference.

46. Fleming, James.JR, Geoffrey C.Hazard.JR,John L Eubsdorf, (2001), **civil produce**, 5edn, Boston:little brown & co; foundation pr.
47. Geny, Francois (2018), **Science ET Technique En Droit Prive Positif**, vol.3, Paris: Went worth press.
48. Green, Joseph B; Miller, James R. (1972), “Collateral estoppel in Pennsylvania”, *Duquesne law review*, vol.10, no.4.
49. Henderson v. Henderson (1843), 3Hare 100, 115, 67E.R313, 320.
50. HovaGuimian, Pilippe (2017), “The Resjudicata Effect, of Foreign Judgement in Post-Award Proceeding :to bind or not bind?” *Netherland, journal of International Arbitration* 34, No.1.
51. Fleming, James.JR; Geoffrey C.Hazard.JR;John L Eubsdorf,(2001), **Civil produce**, 5 edn, Boston:little brown & co,foundation pr.
52. Kathleen M. McGinnis (2015), “Revisiting Claim and Issue Preclusion in Washington”, *Vol.90*.
53. Langan P.ST.J.(1970), **Civil Procedure and Evidence**, London: sweet & Maxwell.
54. Madden.M.Stauart, (1990), “Issue Preclusion Product Liability”, vol.11, Article3, *PaceLaw Review*.
55. Makmot Kibwanga,Adams Rajab (2018), **The doctrine of Resjudicata in International Commercial Arbitration**, Munich: grin Verlag.
56. Martin A.L. (1979), **Estoppel en Droit International Public**, Paris: ed.a.pedone.
57. Martin, Elizabet.A. (1990), **A Concise Dictionary of Law**, 2 edn,London: Oxford university press.
58. Ozde, Melis, (2017), “The doctrine of Resjudicata in International Commercial Arbitration”, *The Preclusionary Effect of court decisions*, 20(6).
59. Parklane Hosiery Co. v. Shore, 1979,US.
60. Pilgrim food products company v.Filler products. (1972), 10 duq.L.Rev.650
61. Scelle.Georges. (1950), “Arbitral Procedure”, rapport, du la Dommission du Droit International 1950, vol.II, NewYork.
62. Schaffstein, Silja, (2012), **The Doctrine of Res judicata before International Arbitraltribunal**, PhD thesis,Queen marry & Westfiled college, university of London & at the faculty of the university of Geneva:
63. Sundra, Revathi N. S, (2017), “Resjudicata”, *International Journal of Aadvance Research, ideas and innovation in technology*, Kerala.Reva university.
64. Zekos, Georgios.L. (2004), **International Commercial and Marine Arbitration**, 1 edn, London & Newyork: Routledge Cavendish.

(د) فرانسوی

65. Lacantinerie, Baudry (1908), G.et.barde, A-Traite the Orique et Pratique de **Droit Civil Des obligation**, 3e edn.tv.Paris: L.larose let tenin.
66. Petit, Eugene. (2014), **Traite Elementaire De Droit Romain**, le developpment

historique et lexpose general des principes de la legislation Romain, 4th edn, Paris: Hachette Livre BNF.

67. Roland, Henri & stark, boris. (1958), **Chose Jugee et Tierce Opposition**, Paris: L.G.D.J. maxplanck institute.

ه) قوانین

۶۸. بخش دوم قانون مدنی ایران مصوب ۱۳۱۴.

۶۹. قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب ایران مصوب ۱۳۷۹.

۷۰. قانون ثبت اسناد و املاک مصوب ۱۳۱۰.

۷۱. قانون داوری تجاری بین‌المللی ایران مصوب ۱۳۷۶.

72. Belgum Code Judiciaire 1967, (Belgium).

73. Code of Civil Procedure, 1981, (France).

74. Code of Civil Procedure, Book IV Arbitration, 2011, (France).

75. Code of civil Procedure, 1998, (German).

76. Code of Civil Procedure, 2006, (Italy).

77. Federal Code on Private Internstional Law, 1987, (Switzerland).

78. Restatement Second Conflict of Law the Second, 1971, (USA).

و) منابع اینترنتی

79. Syed, Hassan. (2020), International Arbitration and The Doctrine of Lisalibipens, DOI: [10.13140/RG.2.2.36091.46881](https://doi.org/10.13140/RG.2.2.36091.46881), <https://www.researchgate.net/publication/340550213> .the last visit 17 march 2021.